

Att fotografera runstenar

Av Bengt A. Lundberg

Lundberg, B.A. 1988. Att fotografera runstenar. (Methods in runestone photography.) *Fornvännen* 83. Stockholm.

Since the end of the 19th century the Swedish Ancient Monuments authorities have documented runestones and runic inscriptions by photography. This documentation, however, is in many respects particularly difficult. The task of making new illustrations for a second, English edition of S. B. F. Jansson's book "Runes in Sweden" offered an opportunity to develop and refine methods for photographing runic inscriptions, with the aid of *inter alia* a polarization filter to reduce the reflexes from the "microreflectors" of the stone surface itself. The work has been carried out by day with the natural light, sometimes (shaded objects; very large objects) supplemented by powerful studio lights, powered by a mobile electric generator. The objects have been photographed with both black-and-white (orthochromatic) and positive colour film.

Bengt A. Lundberg, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, S-114 84 Stockholm, Sweden.

Så länge det funnits kameror och fotografer har Sveriges runinskrifter fotograferats om och om igen. Egentligen är det en fortsättning på traditioner från Peringsköld m. fl. som redan på 1600-talet reste landet runt för att dokumentera våra runmonument. Betecknande nog föreställer en av ATA:s äldsta glasnegativ den blivande riksantikvarien Hans Hildebrand sittande bredvid runstenen i Rök år 1872 strax efter det att den befriats ur sin månghundraåriga fångenskap i den närbelägna kyrkväggen.

Mycket av det gamla bildmaterialet är i sig själv historia nu. Bilderna ger glimtar av en tid som vi oåterkalleligt lämnat bakom oss. Handgjorda gårdesgårdar, byvägar och öppna landskap bildar ofta fond till de gamla bilderna. Samma runstenar vaktar idag vid kommunalhus och europavägar eller står i en alltmer tätande skog. Redan detta faktum motiverar en ny och systematisk dokumentation av dessa folkkära fornminnen. För fotografen motiveras en nyfotografering främst av tekniska skäl, kravet på färgbilder exempelvis. Men även de äldre svart-vita bildernas dokumentariska värde är minst sagt varierande, vissa måste åtminstone med fotografens ögon betraktas som falsifikat. Åtskilligt av det gamla bildmaterialets tydlighet — för att inte säga övertydlighet — åstadkoms

nämigen ofta med hjälp av retuschpenseln direkt på fotokopian, en inte alldeles ovanlig metod ens i våra dagar (fig. 1).

I ett samarbete mellan Vitterhetsakademien och Riksantikvarieämbetet ställdes medel till förfogande för en reviderad upplaga på engelska av Sven B. F. Janssons *Runinskrifter i Sverige*. Texten översattes till engelska av Peter Foote medan jag fick förtroendet att fotografera bokens bildmaterial.

Uppdraget krävde en hel del förberedelser. Avsikten var att ta tillvara äldre fotografers erfarenheter och samtidigt undvika tidigare fallgropar. I arbetets inledande skede studerades tillsammans med runverket en hel del tidigare publicerade runbilder — några av ganska färskt datum. En del av dessa illustrerade hur nytagningarna *inte* borde utföras; för övrigt fick jag fria händer beträffande det nya bildmaterialets estetiska utformning. De tekniska förberedelserna inriktades på tre problem som skulle göra sig påmind under det kommande fotograferingsarbetet: att ta fram en svart-vit film lämplig för ändamålet, att undersöka verkan av polarisationsfilter (reflexdämpande filter) på sten, samt att utarbeta en användbar metodik med fyllnadsljus för att kunna blanda dags- och konstljus vid tagning av stora objekt.

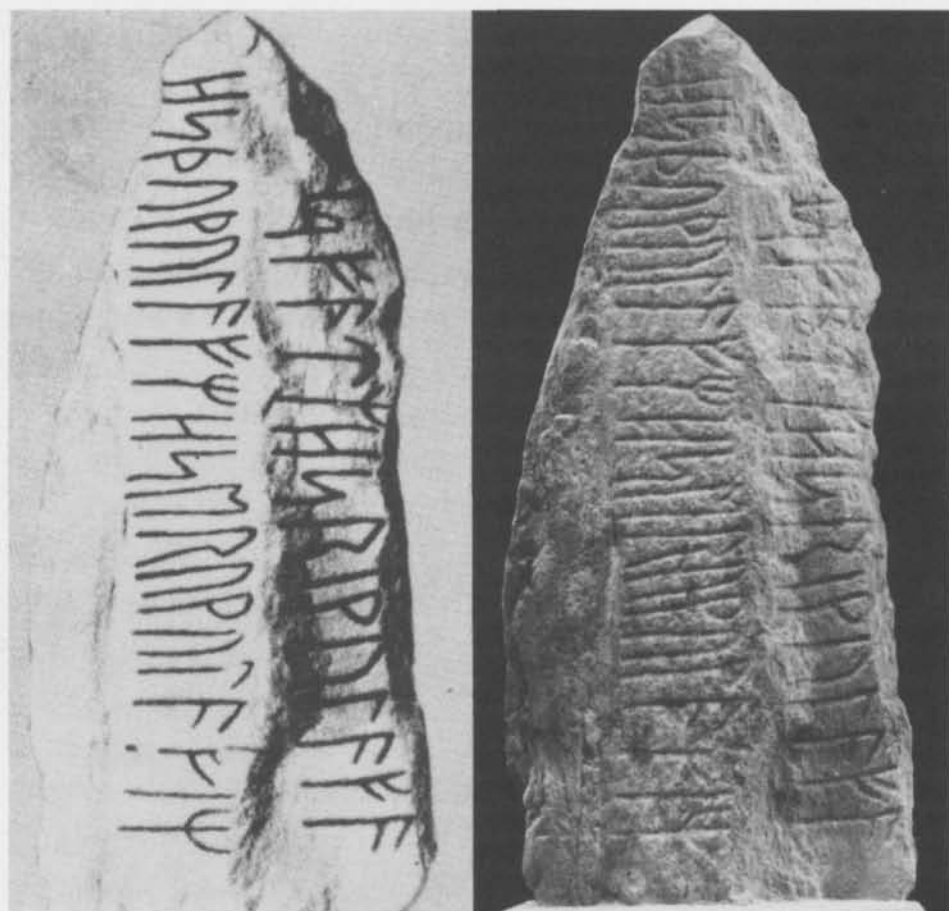

Fig. 1. Runsten från Istaby, Mjällby socken, Blekinge, nu i SHM. T. v. övertydlig text genom retusch, t. h. bild med målsättningen att återge stenen så realistiskt som möjligt. — Runestone from Istaby, Mjällby parish, Blekinge (now in the Museum of National Antiquities, Stockholm). Left: old photograph with the inscription retouched; right: the same stone photographed with the aim of achieving as realistic a reproduction as possible.

Problem med svart-vit film

De senaste tre årtiondena har medfört en ständig bortrationalisering av svart-vita negativmaterial. Tidigare kunde fotografer välja mellan ett stort antal filmer med varierande spektralkänslighet — en fördel när olika färger skall omvandlas till separerande gråtoner på filmen. Många runinskrifter är imålade med röd färg som för ögat kontrasterar bra mot de flesta stenytor. Vid svart-vit fotografering blir kontrasterna dock för låga om stenytan är mörk eller flammig. Detta problem kunde forna tiders fotografer bemästra genom användning av ortokro-

matisk (ej rödkänslig) film som då återgav runorna som svarta eller mycket mörka. Den enda idag existerande ortokromatiska rullfilmen är anpassad för textreproduktion med höga kontraster. Genom försök med bl. a. olika framkallningsförfaranden framkom en metodik som gjorde denna ortofilm användbar också för halvtonsfotografi, d. v. s. "vanlig" fotografering. Filmen ger god textkontrast samtidigt som ojämnheter i stenytan dämpas ner och är därför ett utmärkt komplement till det ordinarie filmsortimentet.

Fig. 2. Runhäll i Husby, Spånga socken, Uppland, tagning på konventionellt sätt. — Rune rock at Husby, Spånga parish, Uppland, conventionally photographed.

Polarisationsfilter

Ett annat problem — obekant för många — är de kontrastnedsättande "mikroreflektorer" en rå stenytta innehåller. De är en mängd småytor som är riktade mot ljuset på ett avvikande sätt i förhållande till stenyttans genomsnittliga vinkel mot belysningen. Resultatet blir ett ogripbart grådis över delar av ristningen. Olika försök med polarisationsfilter gav klara förbättringar även i lägen där dessa filter normalt är verkningslösa. Tillsammans med andra välbekanta fördelar hos polarisationsfilter — t. ex. att kunna styra motivets kontrast mot himlen och ge ökad valörmätnad hos färgfilm — kom detta hjälpmedel till flitig användning under hela arbetet (fig. 2 och 3).

Fyllnadsljus (Kompletterande konstljus)

Äldre tiders fotografier hade naturligt nog inte tillgång till belysningsutrustning på det sätt som vi har idag. Ett stort antal runristningar

träffas aldrig av solljus på textytan beroende på att de står i tät skog, i närheten av en byggnad eller är orienterade mot norr. Runbilder i skugga eller motljus ger ofta ett tråkigt och intetsälgande intryck, dessutom minskar textens läslighet.

Idag finns tillgång till lätta belysningar av halogentyp och kraftiga studioblixtar som kan förläna även stenar i djup skugga en plastisk belysning av solljuskaraktär (fig. 4 och 5). Som energikälla i fält krävs ett mobilt kraftverk och mängder av kabel (fig. 6). Det praktiska arbetet visade att fast ljus, typ lampor och strålkastare, inte hade tillräcklig effekt för att fylla ut stenarnas skuggsidor i fullt dagsljus. Studioblixtarna har kraftigare verkan men regleringen av effekten är svårare, resultatet syns ju först på den färdiga bilden. Tillgång till en modern kalkylerande blixtmätare är nödvändig medan de numera så populära s. k. TTL-mätarna inte håller måttet.

Kombinationen med ett mobilt kraftverk och

Fig. 3. Samma runhäll som i fig. 2, tagning med polarisationsfilter. — The same rock as in Fig. 2, photographed with a polarization filter.

studioblixtar utgör ett verktyg som tidigare kolleger saknade. Den höga vikten, 60–70 kg, gör emellertid dessa fotograferingar fysiskt krävande, särskilt som kamerautrustningen också väger en hel del.

Äkthetskrav och objektivitet

Det är lätt att ljuga med bilder. Denna egenskap hos fotografiet inrymmer både för- och nackdelar beroende på fotografens målsättning. Någon objektiv fotografisk sanning finns inte, däremot är oftast betraktaren böjd att lita på fotografiets äkthet — man har ju sett med egna ögon!

Marknaden är alltför välförsedd med publikationer där torra — strängt vetenskapliga — fotografier trängs med texten. Å andra sidan förekommer också den andra ytterligheten där fotografer och tecknare firar orgier i bildmässig kreativitet men samtidigt förvanskar objekten till oigenkännlighet. För att undvika dessa fallgropar måste en dialog mellan textförfatta-

re, förlagsfolk och fotografer etableras innan ett projekt sätts i sjön för att alla parter värderingar skall kunna tillvaratas. Den bästa förutsättningen för en god kommunikation mellan de berörda parterna är naturligtvis när ett intresse finns inte bara för det egna arbetet utan också för de övrigas i projektgruppen.

Det praktiska fotograferingsarbetet

Trots den ganska begränsade motivkretsen varierade svårighetsgraden vid fotograferingstillfällena i hög grad. Några få objekt kunde fotograferas redan vid första besöket, men i allmänhet krävdes först rekognoscering på platsen för kontroll av ljusförhållanden och utrustningsbehov.

Arbetet genomfördes — i stort sett — landskapsvis så att samma objekt skulle kunna besökas vid upprepade tillfällen vid samma resa. Som exempel på mycket svårphotograferade objekt kan nämnas Rökstenen (fem runristade si-

Fig. 4. Runsten i Drävle, Göksbo socken, Uppland. Ristningsytan skuggas av kringliggande byggnader och grönska, därför måste stenen fotograferas i motljus. — Runestone at Drävle, Göksbo parish, Uppland. The inscription side is shaded by surrounding buildings and foliage so that the stone must be photographed against the light.

Fig. 5. Drävlestenen fotograferad vid samma tillfälle, med upplättningsblix. Ljusdoseringen vald så att bildens normala karaktär bibehålls. — The Drävle stone photographed with supplementary light.

dor, skuggande tak), Forshedastenen i Småland (elverket fick släpas genom skog), och den mer än fyra meter höga Källbyåsstenen i Västergötland (rengöring från lavar och fågelspillning i stark blåst!). Yxa, såg och spade ingick i utrustningen då många platser behövde röjas från nedhängande grenar eller sly. I några fall, där ljusförhållandena inte säkert kunde förutsägas, var det enklast att slå upp ett tält i närheten och bevaka objektet under hela dygnet.

En intressant parallell till den tidigast dokumentationen av våra runinskrifter kunde noteras. I likhet med Johan Bureus — som på 1600-talet gjorde anteckningar om gynnsammast möjliga ljusförhållanden för inskrifternas läsbarhet — samlades också vid fotograferingarna

liknande uppgifter in. Tillsammans med ett antal ytterligare data kommer detta att underlätta framtida avbildningar och forskning.

En hel del letande efter avsidet liggande monument kunde inte undvikas trots god uppbackning från runverket med kartor och annan vägledning. Det svenska landskapet förändras snabbt! När väg saknades fick utrustningen bäras i omgångar fram och åter till bilen med ledning av karta och kompass. Den gamla sanningen bekräftades att s. k. kreativa uppdrag mest består av hårt arbete!

De flesta bilderna är tagna sommartid. Försommarljuset är det klart gynnsammaste och kan ge möjligheter till fotografering i tolv timmar eller mer under dygnet. I bildmaterialet

Fig. 6. Ett transportabelt elverk ger möjligheter till ljussättning av objekt ute i naturen. — A mobile electric generator.

finns annars exempel på alla årstider. För att markera Frösö- och Malstastenarnas nordliga belägenheter fotograferades dessa vintertid, denna årstid bjuder annars sällan på mer än några få timmar med lämplig belysning varje dag.

Det färdiga bildmaterialet som omfattar tagningar på tre eller fyra olika typer av film kommer efter publiceringen att bilda grunden till

ett färgbildsarkiv med genomgående moderna tagningar av efterfrågade runstensmotiv. Arkivering av färgbilder är ett svårt kapitel, mycket talar dock för att kylförvaring mångdubblar färgbildens livslängd. Kan frågan om ekonomi och lokaler lösas står möjligheterna öppna för alla dem som redan anmält intresse att rekvirera färskbilder av dessa fornminnen direkt från kylan.